

**წინანდლის ტრაგედია
ფრანგი მწერლების – ანა დრანსესა და
ალექსანდრე დიუმას მიხედვით**

**Tsinandali tragedy by French writers:
Anna Drance and Alexandre Dumas**

მაგდა ჭიჭაბერიძე

საქართველოს ტექნიკური უნივერსიტეტი
საქართველო, თბილისი
ეკატერინე შაკიაშვილი

საქართველოს ტექნიკური უნივერსიტეტი
საქართველო, თბილისი
მანანა ხვინგია

სოხუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტი
საქართველო, თბილისი

Magda Chikaberidze

Georgian Technical University
Georgia, Tbilisi

Ekaterine Shakiashvili

Georgian Technical University
Georgia, Tbilisi

Manana Khvingia

Sokhumi State University
Georgia, Tbilisi

ABSTRACT

In 1857, Anne Drance's book „Shamil's Captive Women“ was published in France. The author was the governor of Davit Chavchavadze's children. She was captured by the Leks at the time of the attack on Tsinandali Palace in 1854 together with Chavchavadze's family members and taken to Imam Shamil in Dagestan. Shamil wanted to exchange his son, Jemal Ed-Din, for Georgian captives, who had been held hostage by the Russians and was growing up in Russia, far from his homeland, at the Emperor's court. In the book, Anna Drance describes in detail her sad but exciting adventures.

The famous French writer Alexandre Dumas- father, who arrived in Georgia at the end of 1858, was also interested in the Tsinandali tragedy. In his book, he vividly conveys the impressions he gained during the trip. He paid a special visit to the Chavchavadze family, met Davit Chavchavadze's wife Anna personally and heard her tragic story directly from her. Alexandre Dumas's book *The Caucasus* was published in 1859 in Paris.

Both memoirs are original and reliable. Their story complements each other and creates a complete picture. They describe the story emotionally and evoke great empathy in the reader. The faces of historical figures revived by writers are interesting: Anna and Davit Chavchavadze, Iliko and Barbara Orbeliani, Shamil, Jemal Ed-Din ...

The memoirs of Anne Drance and Alexandre Dumas, as precious historical sources, have not lost their relevance even today. It has always been important and interesting for us to see Georgia seen by foreigners, the current historical events in us and the people at the epicenter of these events. That is why both works are still read with great attention and interest. As for the Tsinandali tragedy, it was another result of the Russian occupation of the Caucasus, which ended in casualties.

საკვანძო სიტყვები: ანა დრანსე, ალექსანდრე დიუმა, დავით ჭავჭავაძის ოჯახი, ლექები.

Keywords: Anna Drance, Alexandre Duma, David Chavchavadze family, Leks.

მე-19 საუკუნის 50-იან და 60-იან წლებში ევროპაში ყურადღებით ადევნებდნენ თვალს კავკასიის ომის ქრონიკებს. ევროპელებისთვის საინტერესო იყო ყოველგვარი ლიტერატურა, რომელიც ამ თემას შეეხებოდა. 1857 წელს საფრანგეთში გამოიცა ანა დრანსეს წიგნი „შამილის ტყვე ქალები“. ავტორი დავით ჭავჭავაძის შვილების გუვერნიორი იყო. ის ლექებმა 1854 წელს წინანდლის სასახლეზე თავდასხმის დროს ჭავჭავაძის სახლეულთან ერთად დაატყვევეს და დაღესტანში იმამ შამილს მიჰგვარეს. შამილს სურდა, ქართველ ტყვეებში გაეცვალა ვაჟიშვილი ჯემალ ედ-დინი, რომელიც რუსებს ჰყავდათ მძევლად და სამშობლოსგან შორს, რუსეთში, იმპერატორის კარზე იზრდებოდა. ლექების თავდასხმას ბევრი უდანაშაულო ადამიანის სიცოცხლე შეეწირა, მათ შორის, ჭავჭავაძეების უმცროსი ქალიშვილი – სამი თვის ლიდა. ანა დრანსე წიგნში დაწვრილებით აღწერს თავის სევდიან, მაგრამ საინტერესო თავგადასავალს.

წინანდლის ტრაგედიით აგრეთვე დაინტერესდა ცნობილი ფრანგი მწერალი ალექსანდრე დიუმა-მამა (1803-1870), რომელიც საქართველოში 1858 წლის ბოლოს ჩამოვიდა. ამბობენ, რომ მას სწორედ ანა დრანსეს „შამილის ტყვე ქალების“ წაკითხვის შემდეგ გაუჩნდა სურვილი, საქართველო და კავკასია ენახა. მან თავის წიგნში ცოცხლად გადმოსცა

მოგზაურობისას მიღებული შთაბეჭდილებანი. ის საგანგებოდ ეწვია ჭავჭავაძეების ოჯახს, პირადად გაიცნო დავით ჭავჭავაძის მეუღლე ანა და უშუალოდ მისგან მოისმინა მისი ტრაგიკული ისტორია. ალექსანდრე დიუმას მოგზაურობის წიგნი „კავკასია“ 1859 წელს პარიზში გამოიცა.

მკვლევარი აკაკი გაწერელია ალექსანდრე დიუმას მოგონებებს ნაკლებად ორიგინალურად მიიჩნევს. მისი მტკიცებით, წინანდალზე ლექების დაცემისა და იქიდან დავით ჭავჭავაძისა და ილია ორბელიანის ჯალაბის გატაცების ეპიზოდი „დიუმას მთლიანად მოთხრობილი აქვს ვერდერეესკის წიგნის მიხედვით, ოღონდ ზოგიერთი მომენტის გამოკლებით. გარდა ამ წიგნისა, დიუმა სარგებლობს დრანსეს მოგონებებითაც“ (დიუმა 1970: 13).

ალექსანდრე დიუმა რომ პირველწყაროს ეყრდნობა, მისი ნაამბობიდანაც ჩანს. მწერალი მემუარებში აღწერს, როგორ მოუთხრეს ტრაგედიის მთავარმა გმირებმა – ანა ჭავჭავაძემ და მისმა დამ, ბარბარე ორბელიანმა, თავიანთი თავგადასავალი: „საბრალოს [ანა ჭავჭავაძეს] თვითონ ძალა არ შესწევდა დაწვრილებით ეამბნა ყოველივე და მისმა დამ ჩამოართვა სიტყვა, და როგორც დანტეს „ჯოჯოხეთში“, ვიდრე ფრანჩესკო ამბავს ჰყვება, პაოლო ტირის, თავადი ჭავჭავაძის მეუღლეც ტიროდა, სანამ მისი და ამბავს მოგვითხრობდა“ (იქვე: 310).

ალექსანდრე დიუმა არ უარყოფს, რომ კარგად იცნობს თავისი თანამემამულის – ანა დრანსეს წიგნს. ის „კავკასიაში“ შენიშვნის სახით წერს: „ქალბატონმა დრანსემ მოგონებების წიგნში სათაურით „ფრანგი ტყვე ქალის მოგონებები შამილზე“ თავისი თავგადასავალი ისეთი განსაცვიფრებელი სისადავითა და სიზუსტით მოგვითხრო, რაიცა დამახასიათებელია იმ დაკვირვების ნიჭისთვის, რომელსაც ქალები ზედმიწევნით ფლობენ“ (დიუმა 1970: 301). რაც შეეხება ევგენი ვერდერეესკის წიგნს „შამილთან ტყვეობაში“, რომელიც 1856 წელს რუსულად დაიბეჭდა, ხოლო 1857 წელს ლონდონში მისი ინგლისური თარგმანი გამოვიდა, ალექსანდრე დიუმა არსად ახსენებს.

ფრანგი მწერლების – ანა დრანსესა და ალექსანდრე დიუმას ნაამბობი ერთმანეთს ემთხვევა. ისინი ემოციურად აღწერენ ამბავს და მკითხველშიც დიდ ემპათიას იწვევენ. საინტერესოა მწერალთა მიერ გაცოცხლებული ისტორიულ პირთა სახეები: ანა და დავით ჭავჭავაძეები, ილიკო და ბარბარე ორბელიანები, შამილი, ჯემალ ედ-დინი...

ორივე მწერალი ხაზგასმით აღნიშნავს შამილის განსაკუთრებულ პიროვნულ თვისებებს: ჰუმანიზმს, პატრიოტიზმს, სამართლიანობასა და სტუმართმოყვარეობას. ანა დრანსეს გადმოცემით, „როდესაც [შამილს] ამბავი მიუტანეს, თუ რა სასტიკად გვექცეოდნენ მგზავრობისას, განკარგულება გასცა, ჩვენგან იმ ადამიანთა სახელები შეეტყო, ვისაც ვუჩიოდით; შამილი მათ დასჯას აპირებდა“ (დრანსე 2010: 69). ალექსანდრე დიუმას აოცებს, რომ „წარჩინებულმა ტყვე ქალმა [ანა ჭავჭავაძემ] შამილისადმი ნამდვილი

აღტაცება შეინარჩუნა. ეს არის მაღალი თვისებების მქონე ადამიანი და მისი სახელი სრულიადაც არ არის გაზვიადებულიო, – მითხრა თავადის მეუღლემ“ (დიუმა 1970: 299).

საინტერესოა მემუარისტების თვალთ დანახული ანა ჭავჭავაძე. ანა დრანსეს გადმოცემით, ის იყო თბილი და პასუხისმგებლობიანი ადამიანი: „არასოდეს დამავიწყდება ის საბედისწერო წუთები, როდესაც კნეინა ჭავჭავაძე, ყოველთვის გულთბილად რომ იყო ჩემდამი განწყობილი, მომეხვია და სინანულის გრძნობით აღვსილმა მითხრა: – ეჰ, ეს რა მომივიდა, მადამ? ძალიან გთხოვთ, მომიტევეთ იმ უბედურებისათვის, რაც ჩემი მიზეზით შეგემთხვევათ. ღმერთო ჩემო! რატომ არ დაგატანეთ ძალა, გაქცეულიყავით?“ (დრანსე 2010: 14).

ალექსანდრე დიუმა ხატავს ანა ჭავჭავაძის, ლამაზთვალეზა მელანქოლიური ქალის, პორტრეტს, რომელიც წარუშლელ შთაბეჭდილებას ახდენს მკითხველზე: „თავად ჭავჭავაძის მეუღლე საქართველოში, ამ ლამაზი თვალეზით სახელგანთქმულ ქვეყანაში, ცნობილია, როგორც ულამაზესი თვალეზის მქონე მანდილოსანი. მაგრამ შეხედვისთანავე გაცოცხლებს მისი წმინდა ბერძნული პროფილი, უკეთ რომ ვთქვათ, მისი წმინდა ქართული პროფილი, რაიცა გულისხმობს ბერძნულ სიწმინდეს, თუ მას სიცოცხლე მივუმატეთ... ამ საუცხოო პროფილიდან თავადის მეუღლის სახეს ღრმა სევდის იერი გადაჰკრავს. რა უნდა იყოს საწყისი ამ მელანქოლიისა? ის ხომ ბედნიერი ცოლი და მრავალი შვილის დედაა? იმიტომ ხომ არ არის ის სევდიანი, რომ ბუნებამ ისურვა მეტისმეტად დიდი სილამაზით დაეჯილდოებინა, როგორც ზოგიერთ ყვავილს აჯილდოებს იმდენად დიდი სილამაზით, რომ მათ სურნელების გარეშე არსებობა აღარ შეუძლიათ? ან იქნებ დღემდე გრძელდება მოგონება იმ საშინელი შემთხვევისა, რომლის მიზეზითაც თითქმის ერთ წელიწადს იყო თავის ოჯახს მოშორებული“ (დიუმა 1970: 299).

ორივე მემუარისტის გადმოცემით, ლეკები დიდად აფასებდნენ ილიკო ორბელიანს, გამოჩენილი ქართველი პოეტისა და მოღვაწის, გრიგოლ ორბელიანის ძმას. მან შამილთან ტყვეობაში ცხრა თვე გაატარა. ალექსანდრე დიუმას სიტყვით, ლეკებს ილიკო ორბელიანის ეშინოდათ, მაგრამ პატივს სცემდნენ და აღტაცებულნი იყვნენ მისი ვაჟკაცური საქმეებით. როცა მათ გაიგეს, რომ ერთ-ერთი ტყვე ქალი ილიკო ორბელიანის ქვრივი იყო, შემოეხვივნენ და „საცოდავ, ორი დღის ნასიარულე, ნაშიმშილევისა და დატანჯულ ქალს ისე ეპყრობოდნენ, როგორც ნამდვილ დედოფალს“ (დიუმა 1970: 317). ლეკები ცდილობდნენ, ენუგეშებინათ და გაემხნეებინათ იგი. ეუბნებოდნენ, პატარა გიორგი გამოცხადებული მამაა და მაინც ვიცნობდით, კიდევ რომ არ გვცოდნოდა, ვინ იყოო. ზოგნი იმასაც უმტკიცებდნენ, დანამდვილებით ვიცით, ილიკო თურქებს არ მოუკლავთ და აუცილებლად დაგიბრუნდებათო.

ანა დრანსეს გადმოცემით, ილიკო ორბელიანის სახელის ხსენებაც კი მფარველობდა მათ. თავად იმამი შამილი ორბელიანის ქვრივსა და მის ოჯახს უდიდეს პატივს სცემდა.

ორივე მემუარისტი ორიგინალურია და სანდო. მათ მიერ მოწოდებულ ფაქტები ერთმანეთს ავსებს და სრულ სურათს ქმნის. მაგალითად:

ალექსანდრე დიუმა: 1854 წელს კახეთში ლეკების მოსალოდნელ თარეშზე ხმები დადიოდა, რის გამოც თავადის მეუღლე თბილისში შეყოვნდა. ის, როგორც წესი, მათში გადასახლდებოდა ხოლმე წინანდალში და იქ ოქტომბრამდე რჩებოდა. ამჯერად ჭავჭავაძეებმა თბილისი 18 ივნისს დატოვეს (დიუმა 1970: 300).

ანა დრანსე: ქალაქში ხმა დაირხა, კახეთში შამილი თავდასხმას აპირებსო, რისიც ჭავჭავაძეების სახლეულს ნაკლებად სჯეროდა. თავადმა ჭავჭავაძემ საჭიროდ სცნო, გადაემოწმებინა ხმები. სანდო წყაროებიდან მიღებულმა ცნობებმა ის დაამშვიდა და წინააღმდეგობა აღარ გაუწია ცოლ-შვილის გამგზავრებას (დრანსე 2010: 5).

ალექსანდრე დიუმა: დავით ჭავჭავაძე წინანდლიდან გაიწვიეს და ორი დღის სავალზე ჩააბარეს ციხესიმაგრის უფროსობა. ქმარმა წასვლამდე ანუგეშა შეშინებული ცოლი, თბილისიდან თელავში ჯარი იგზავნებო. გარდა ამისა, მდინარე ალაზანი ადიდებულიყო და მდინარეზე ლეკების გადმოსვლა შეუძლებელი ჩანდა. სამი დღის შემდეგ დავით ჭავჭავაძისგან წერილი მოვიდა, რომელიც იუწყებოდა ციხეზე ხუთი თუ ექვსი ათასი ლეკის შეტევის შესახებ. ის ოჯახს არწმუნებდა: ციხესიმაგრე მაგარია, გარნიზონი – მამაცი, საშიში არაფერიაო. დავით ჭავჭავაძე თავად ასე დამშვიდებული რომ არ ყოფილიყო, აუცილებლად ურჩევდათ წინანდლიდან გაქცევას. ანა ჭავჭავაძეს ქმრის სახიფათო მდგომარეობა უფრო აფიქრებდა, ვიდრე თავისი (დიუმა 1970: 302).

ანა დრანსე: თავადს ბრძანება მოუვიდა ალაზანგალმა გასულიყო და ციხესიმაგრის უფროსობა მიეღო. მან დაამშვიდა ოჯახი, რომ არ შეშინებოდათ. თავადის რწმენით, კოკისპირული წვიმა ხელს შეუშლიდა ლეკებს მდინარე ალაზნის გადალახვაში. ამასობაში კი თბილისიდან თელავში ჯარი ჩამოვიდოდა. გამომშვიდობებისას დავით ჭავჭავაძის ქცევასა და სიტყვებში სევდა ჩანდა. ის დიდხანს მდუმარედ უმზერდა თავის ოთხი თვის ლიდიას. საწყალი მამა! საყვარელ არსებას უკანასკნელად ხედავდა.

მესამე დღის მიწურულს თავადისგან ცნობა მიიღეს, რომ იგი 400 კაცით იცავდა ციხესიმაგრეს, რომელსაც თავს დასხმოდა ლეკთა რიცხვმრავალი რაზმი. როგორც ადრე, ისე ახლა ის არწმუნებდა მეუღლეს, რომ საშიში არაფერი იყო და სთხოვდა, მეორე წერილის მიღებამდე წინანდალი არ მიეტოვებინა (დრანსე 2010: 8-9).

აშკარაა, რომ ალექსანდრე დიუმა არ სარგებლობს ევგენი ვერდერესკის წიგნით „შამილის ტყვეობაში“, რასაც ქვემოთ მოტანილი ამონარიდებიც ცხადყოფს.

ევგენი ვერდერევესკი: „იმავე საღამოს, დაახლოებით 8 საათზე, ქალბატონის მიერ გაგზავნილი კაცი ალაზნიდან შეტყობინებით დაბრუნდა, რომ ლეკების ერთი ნაწილი უკვე მდინარის აქეთა მხარეს გადმოსულიყო და სანაპიროზე განლაგებულიყო, თუმცა თელავის მაზრის უფროსი, თავადი ანდრონიკოვი, იქვე ძლიერი მილიციით იდგა.“

ეს იყო გასაქცევად ყველაზე მარჯვე დრო, მაგრამ ეს შესაძლებლობა არავინ გამოიყენა. მაცნეს არ დაუჯერეს. ქალბატონი თინია და დარეჯან გამგრელიძე ამტკიცებდნენ, რომ ამზის მომტანს შიში ალაპარაკებდა – შიშისგან ჰქონდა დიდი თვალები. ქალბატონი თინა მკაცრად აკონტროლებდა, რომ არავის ელაპარაკა არსებული მდგომარეობის (საფრთხის) შესახებ ქალბატონ ანა ილიას ასულთან. პრინცესა ანა ილიას ასული იმდენად დაკავებული იყო მეძუძური შვილით, ოთხი თვის ლიდიათი, რომელსაც თავად აჭმევდა, რომ არც შეეძლო თვალი ედევნებინა ყოველი დეტალისა თუ წვრილმანისათვის და, შესაბამისად, რატომღაც სხვებს აძლევდა ოჯახის მართვის უფლებას“ (Вердеревский# 1856: 22).

ალექსანდრე დიუმა: ღამის თორმეტ საათზე თავადის ერთმა გლეხმა, სახელად ზურიკამ, ითხოვა დასაზვერად გამიშვიოთ. ქალბატონმა ნება დართო და ბიჭი სამი საათის შემდეგ უკან დაბრუნდა. ლეკებს მისთვის სროლა აეტეხათ, სამ-ოთხ ადგილას ტანისამოსი გახვრეტილი ჰქონდა. ლეკები ალაზანზე როდი გადმოსულიყვნენ, როგორც მოელოდნენ. ისინი მდინარის გაღმა დაბანაკებულიყვნენ. ცეცხლი კი მარცხენა ნაპირზე პურის ძნებს ეკიდა. მოტანილ ამბავში დამამშვიდებელი ის იყო, რომ ლეკები მართლა ვერ გადმოსულიყვნენ ალაზანზე (დიუმა 1970: 302-303).

საინტერესოა ორი მწერლის მიერ გადმოცემული ცნობები ვაჭრის (მედუქნის) შესახებ. ევგენი ვერდერევესკის მტკიცებით, ის ლეკების მიერ მოგზავნილი ჯაშუში იყო, ხოლო ალექსანდრე დიუმა, რომელიც ანა ჭავჭავაძის მონათხრობს ეყრდნობა, მას სომეხ ვაჭრად მიიჩნევს და ღალატში ხელაღებით ვერ ადანაშაულებს.

ევგენი ვერდერევესკი: „საათ-ნახევრის შემდეგ სასახლეში მოიყვანეს ვიღაც უცნობი კაცი. ის სულ სველი იყო და ამბობდა, რომ ლეკებს თავი ალაზნის გადმოცურვით დააღწია. უცნობი თავს სიღნაღელ მედუქნედ აცხადებდა და წინანდლის სასახლეში ითხოვდა ღამის გასათევს. ქალბატონის თანხმობის გარეშე ვერ გაბედეს მისი თხოვნის შესრულება. ქალბატონმა ნება დართო, თუმცა ცოტა ხნის შემდეგ შენიშნა, რომ ის ეზოში იარაღს ტენიდა. ამან ეჭვი აღუძრა და სასახლეში მყოფი სამი მამაკაცი მაშინვე აღჭურვა თოფებით, დენთითა და ტყვიებით; უბრძანა, მედუქნე ერთი წუთითაც არ მიეტოვებინათ უყურადღებოდ, ხოლო თუ მისი მხრიდან რაიმე საეჭვო ან ბოროტ განზრახვას შენიშნავდნენ, მოეკლათ.“

ალიონზე ეზოდან გასროლის ხმა გაისმა... ეს იყო საღალატო გასროლა მედუქნისა, რომელიც, ქალბატონის გაფრთხილების მიუხედავად, საღამოს არ განუიარაღებიათ...

გასროლა მოღალატისა, რომელიც, უეჭველია, მთიელთა ჯაშუში იყო, ამცნობდა სასახლის დაუცველობას და რომ მძარცველებს წინააღმდეგობის გარეშე შეეძლოთ გადმოსვლა და გამარცხვა. გასროლისთანავე მთელი სასახლე ფეხზე დადგა. არც მედუქნე და არც სალამოს მის მცველებად მიჩენილნი აღარ დახვდათ არც ეზოში, არც ბაღსა და არც მათთვის მითითებულ ადგილებში...“ (Вердеревский 1856: 22-23-24).

ალექსანდრე დიუმა: „ზურიკას დაბრუნებამდე ცოტა ხნით ადრე სასახლეში ერთი სომეხი ვაჭარი მოვიდა, თან მნიშვნელოვანი თანხა მატყვს და გზის გაგრძელებას ვერ ვბედავო, – თქვა მან. მაგრამ ეს კაცი ისეთი გამოთქმით ლაპარაკობდა სომხურად, რომ მთიელი უნდა ყოფილიყო. ქალბატონმა თავის კაცებს უბრძანა, მოსულისთვის იარაღი აეყარათ, ხოლო თუ გაქცევას მოისურვებდა, კიდევ ესროლათ მისთვის. მაგრამ ხომ შეიძლებოდა შემცდარიყვნენ, ამიტომ დასძინა, ვახშამი ეჭმიათ და მზრუნველობა გაეწიათ....“

დილის ოთხი საათი იქნებოდა, როცა ბაღის მხრიდან თოფის ხმა გაისმა და შემდეგ სიჩუმე ჩამოვარდა. ეს თავდასხმას არ ჰგავდა, რადგანაც მხოლოდ ერთხელ გაიგონეს სროლა. მაგრამ ეს შეიძლებოდა ნიშანი ყოფილიყო...“ (დიუმა 1970: 303-304).

ანა დრანსესა და ალექსანდრე დიუმას მიერ შემონახული საქართველოს ისტორიის საინტერესო ფრაგმენტები დღესაც დიდ ინტერესს იწვევს მკითხველში. ისინი პირველადი ისტორიულ წყაროებია და მათი მნიშვნელობა განუზომლად დიდია. ცალკე აღნიშვნის ღირსია ფრანგი მწერლების მხატვრული ოსტატობა. ისინი ცოცხლად, დინამიკურად გადმოსცემენ შთაბეჭდილებებს, ნანახსა და გაგონილს და დიდ ზემოქმედებას ახდენენ მკითხველზე. მეტად შთაბეჭდავია კახეთის (წინანდლის) პეიზაჟები, რომლებიც ზუსტად ასახავს საქართველოს ბუნების გაუხუნარ მშვენიერებას.

„წინანდალი ივნისის თვეში ფერიების სასახლე გეგონებათ: აქ ერთმანეთში არეულია ყვავილები, ყურმენი, ბროწეული, ლიმონი, ნარინჯი, ცხრატყავა, ვარდები. მცენარე და ხილი ერთდროულად ყვავის, იფურჩქნება და მწიფდება. ჰაერი გაჟღენთილია მრავალი ერთმანეთში არეული სურნელებით“ (დიუმა 1970: 301).

„ხედი ამ სასახლიდან მომხიბვლელია. მის წინაშე, თვალმიუწვდომ სივრცეზე, გადაშლილია ალაზნის ველი, რომელსაც სამართლიანად შეიძლება უწოდო ბუნების საოცრება. ეს საკვირველი ხალიჩა გემოვნებით არის მოქსოვილი სოფლების, ზვრების, ბაღების, ტყეების, მინდვრებისა და კორომების მიერ. ველს შუაზე კვეთს ალაზნის ფართო ზოლი, ხოლო იქით, მოშორებით, ქალწულებრივად ხასხასა, ხშირი ტყეებით დაფარული ცადაზიდული მთები მიჯარულან. მას შორეულსა და იდუმალს ხდის მსუბუქი ნისლოვანების თხელი, ფაქიზი, საუცხოო მოხატულობანი... მნელია იპოვო ქვეყანა, რომელიც ამაზე მეტად იყოს დაჯილდოებული ბუნების სიკეთით“ (დრანსე 2010: 4-5).

ანა დრანსესა და ალექსანდრე დიუმას მოგონებებს, როგორც ძვირფას ისტორიულ წყაროებს, დღესაც არ დაუკარგავს აქტუალობა. ჩვენთვის ყოველთვის მნიშვნელოვანი და საინტერესო იყო უცხოელების თვალთ დანახული საქართველო, ჩვენში მიმდინარე ისტორიული მოვლენები და ამ მოვლენების ეპიცენტრში მყოფი ადამიანები, ამიტომ ორივე ნაწარმოები დღესაც დიდი ყურადღებითა და ინტერესით იკითხება. რაც შეეხება წინანდლის ტრაგედიას, ის რუსეთის მიერ კავკასიის ოკუპაციის კიდევ ერთი შედეგი იყო, რომელიც მსხვერპლით დამთავრდა.

გამოყენებული ლიტერატურა

დიუმა 1970: დიუმა ა., კავკასია. თბილისი, 1970.

დრანსე 2012: დრანსე ა., შამილის ტყვე ქალები. თბილისი, 2012.

Вердеревский 1856: Вердеревский Е.А., Плен у Шамиля. Санкт-Петербург, 1856.